

ФІЛОГЕНЕЗ РОДУ ЛІЩИНА (CORYLUS L.)

І. С. КОСЕНКО

Дендрологічний парк "Софіївка" НАН України
Україна, 20300 Черкаська обл., Умань, вул. Київська, 12а

На підставі літературних досліджень узагальнені палеоботанічні дані стосовно поширення видів роду Corylus L. від часу його зародження й до наших днів. Зазначаються сучасні ареали роду Corylus, філогенетичні зв'язки його видів та центри формоутворення.

Рід ліщина (*Corylus L.*) поширений у Північній півкулі. Сама латинська назва його відома ще з античних часів. Так стародавні римляни називали дикорослі ліщини [7], а вперше ця назва зустрічається у творах Віргілія.

Ареал роду *Corylus L.* охоплює Північну Америку, приблизно від 50° пн. ш. до 20° пн. ш., майже всю Європу за винятком північно-східної частини від 60° пн. ш., Малу Азію, Іран, Афганістан, Гімалаї та південно-східну частину Східної Азії [6] (рисунок).

Таким чином, існують три сучасні локалітети роду *Corylus L.*: 1) північноамериканський; 2) європейсько-малоазіатський; 3) східноазіатський. Останні два з'єднані між собою вузькою перемичкою по горах Ірану, Афганістану та Гімалаїв. Отже, у Старому Світі ареал роду не розірваний.

За А.М. Криштофовичем [4, 5], рід *Corylus L.* виник у мезозої в кінці крейдяного періоду, коли, власне, виникли покритонасінні (сеноманська епоха) (таблиця). Викопні рештки ліщини знайдено у відкладеннях на Сахаліні (сеноманська та цагаянська флори). У сеноманській флорі рід *Corylus L.* був виявлений разом з *Alnus*, *Ficus*, *Grewia*, *Plata-*

pus, а у кайнозої він відомий у палеогені та в кінці еоцену — на початку олігоцену у дуйській флорі Сахаліну, а також в кінці олігоцену — у тургайській флорі.

Л.А. Смольянінова [6] заперечує виникнення *Corylus L.* у крейдяному періоді мезозойської ери, вважаючи, що цей рід бере початок у неогеновому періоді кайнозойської ери. Слід зазначити, що Л.А. Смольянінова на підтвердження своєї думки не подає ніяких палеоботанічних даних.

У палеогеновому періоді кайнозою в еоценових відкладах знайдено близько 10 видів *Corylus*, з яких 2 — у Західній Канаді та в штатах Дакота і Монтана (США), дуже схожі на сучасні північноамериканські види. Викопні рештки *Corylus* з еоцену знайдено також на Алясці біля р. Маккензі, у Західній Гренландії, в Ісландії та Сибіру. На території сучасних штатів Вайомінг, Дакота та Монтана у Північній Америці викопні рештки *Corylus* виявлені разом з майже 500 видами покритонасінних та голонасінних деревних рослин [4]. У відкладах же олігоцену знайдено плід, дуже схожий на плід сучасної *Corylus avellana L.* Він описаний як *C. avellanoi-des Engelhardt*.

У відкладах верхнього олігоцену (палеогеновий період) та нижнього міоцену (неогено-

Ареал роду *Corylus L.* (За Л.А. Смольяніною, 1936)

вий період) у Гренландії, на Сахаліні, у Богемії та Швеції знайдена вузьколиста *Corylus insignis* Heer., яку замінили сучасні північноамериканські види — *Corylus rostrata* Aiton і *C. americana* Walter.

У верхніх відкладах неогенового періоду знайдено *Corylus macquarrii* Heer., широколистяний вид, який, безсумнівно, є предком нашої *C. avellana* L.

У міоцені *C. macquarrii* була широко розповсюджена в Арктичній області. Її виявлено у відкладах у Гренландії (майже до 82° пн. ш.), на Шпіцбергені (майже до 78° пн. ш.), на Сахаліні, Алясці (в гирлі р. Маккензі), у Північній Канаді, у штатах Вайомінг, Небраска (США), на о. Сітка, в Ісландії, Шотландії, Швеції, Франції (крайня межа поширення цього виду в міоцені). В Азії, зокрема Японії, цей вид не виявлено. Він, очевидно, започаткував також сучасну *C. colurna* L.

У неогеновому періоді кайнозойської ери род *Corylus* набув подальшого розвитку й ве-

ликого поширення. Високні рештки *Corylus* з міоцену знайдено на Шпіцбергені разом з *Salix*, *Populus*, *Quercus*, *Platanus*, *Juglans*, *Magnolia*, *Nyssa*, *Taxodium*. Його виявлено на Алтаї у складі бухтарминської флори разом з *Picea abies*, *Sequoia landsdorffii*, *Abies alba*, *Pinus* sp., *Juniperus communis*, *Betula lenta*, *Alnus cordifolia*, *A. serrulata*, *A. glutinosa*, *A. incana*, *Carpinus betuloides*, *Fagus antipovii*, *F. ferruginea*, *Quercus* sp., *Populus* sp., *Salix* sp., *Fraxinus ornus*, *Liriodendron tulipifera*, *Tilia cordata*, *Acer ambiguum*, *A. lobellii*, *A. palmatum*, *Pterocarya* sp., *Juglans* sp. тощо.

У неогеновій флорі в пліоцені у долинах Рейну та Майну серед деревних рослин були *Pinus* sp., *Larix decidua*, *Abies alba*, *Picea abies*, *Alnus* sp., *Betula* sp., *Carpinus* sp., *Corylus* та ще залишалися *Ginkgo*, *Carya*, *Juglans*, *Aesculus*.

На просторах від Арала до Іртиша *Corylus insignis*, *C. macquarrii* росли разом з пред-

Єдина геохронологічна шкала

Ера, тривалість, млн років	Період	Епоха	Тривалість, млн років	
Кайнозой, 70	Антропоген	Сучасна		
		Плейстоцен		
		Голоцен		
		Пізній	1,5—2,0	
		Середній		
	Неоген	Пліоцен		
		Пізній	10—10,5	
		Середній		
	Палеоген	Ранній	14	
		Міоцен	11	
Олігоцен		23		
Мезозой, 115	Крейда	Еоцен	7	
		Палеоцен	36	
		Сеноман — поява покритонасінних (пізня крейда)	32	
	Юра	Альб (рання крейда)	40	
		Тріас	35	
	Палеозой, 325	Перм	Поява хвойних	40
			Карбон	50
			Девон	35
			Силур	35
			Ордовик	85
Кембрій			82	

ставниками родів *Sequoia*, *Taxodium*, *Populus*, *Juglans*, *Carpinus*, *Alnus*, *Fagus*, *Quercus*, *Ficus*, *Liquidambar*, *Zizyphus* [4].

У неогенових відкладах Азії, зокрема Японії, *Corylus macquarrii* не виявлено, але на Алтаї (нижня течія р. Бухтарми) знайдено рештки *C. avellana* — пізнішого нащадка *Corylus macquarrii*, які відносять до епохи пліоцену.

Дослідженнями неогенової флори Східної Азії встановлено, що в неогені у межах сучасної Маньчжурської флористичної області, як і повсюди в Європі та Сибіру, існувала субтропічна рослинність. Тому можна гадати, що рід *Corylus* у неогені був широко розповсюджений майже по всій Європі, Сибіру, Східній Азії, в тому числі — Японії, та у Північній Америці.

На думку Л. А. Смольянінової [6], цілком можливо, що *Corylus avellana* є пізньонеогеновим видом, який з'явився тут внаслідок

трансформації в пліоцені міоценового *C. macquarrii*.

Листки *C. colurna* за формою є проміжними між *C. macquarrii* та *C. avellana*. Цілком можливо, що *C. macquarrii* започаткувала також і *C. colurna*, що вже зазначалося.

У неогені існували ще дві інші широколисті модифікації *C. macquarrii*, які розвивалися у напрямку перетворення як *C. avellana*, так і *C. colurna*.

Очевидно, у неогені повсюди були поширені як широколисті, так і вузьколисті форми *Corylus*, які започаткували існуючі нині види. При цьому вже тоді вузьколисті форми були поширені у Східній Азії та у Північній Америці. Переважав, очевидно, широколистяний тип.

Всього відомо близько 20 викопних видів *Corylus*. Викопні рештки *Corylus* знайдено в пліоценових відкладах Центральної Європи і у дольодовикових відкладах антропогену у Північній Німеччині та в Англії.

Можна припустити, що Закавказзя та Чорноморське узбережжя Малої Азії є центром формування *Corylus avellana*, адже Закавказзя відзначається великою різноманітністю форм, і Мала Азія є батьківщиною культури цього виду і звідси походять чисельні сорти *C. avellana*.

Вимиранням неогенових видів *Corylus* у льодовиковий період пояснюється існування у Маньчжурській флористичній області вікарних видів *Corylus*. Так, *C. avellana* поширена у Європі і Малій Азії, але відсутня у Сибіру. В Північно-Східному Китаї, Амурській обл., Кореї та Японії її заміщує *C. heterophylla* Fisch., дуже схожа за формою листка і плода.

C. mandshurica Maxim. поширена лише у Північно-Східному Китаї, Примор'ї, Кореї та Японії і є неогеновим реліктом, мало пристосованим до сучасних умов існування. Л. А. Смольянінова [6], наприклад, вважає її вимираючим видом.

Разом з тим *C. heterophylla* є морозостійким оліготрофним видом. Вона, очевидно, належить до тих видів деревних рослин, які мігрували із Арктики після першого і другого зледеніння у північних частинах Азії.

У Північно-Східному Китаї є ряд видів *Corylus*, близьких до японських і північноамериканських.

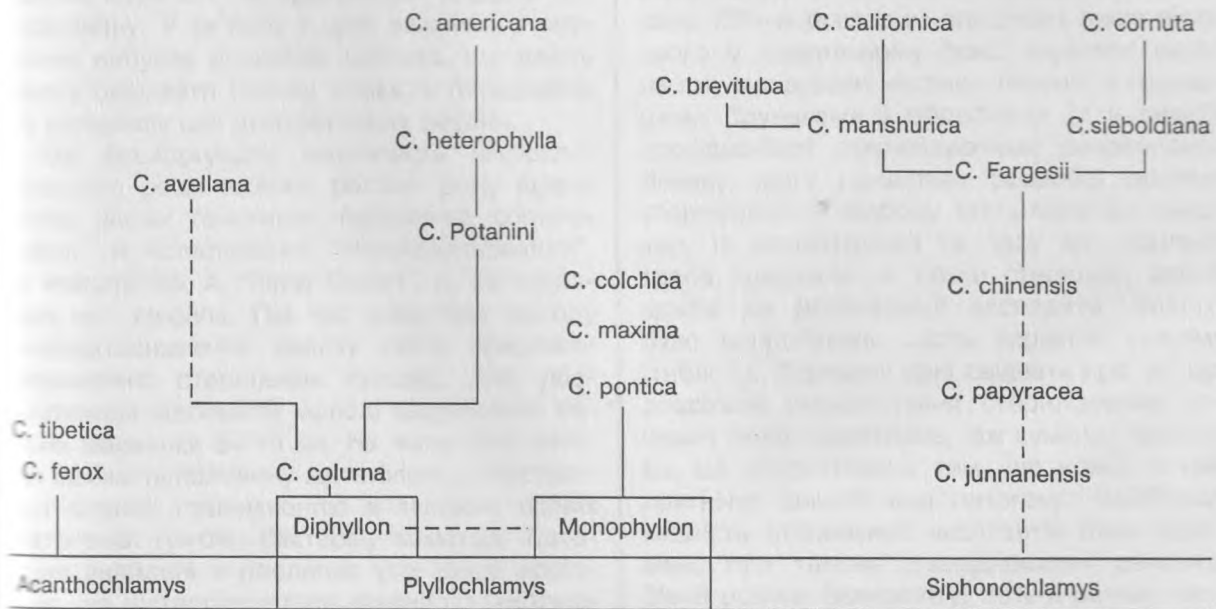
риканських, що свідчить про безпосередній зв'язок флори Америки і Азії у геологічному минулому. Так, уже згадувана *C. mandshurica* дуже близька до північноамериканської *C. rostrata*, а *C. brevituba* Kom. — до *C. californica* (DC.) Rose., *C. heterophylla* — до *C. americana* Marsh.

Враховуючи дані про виникнення й розселення видів роду *Corylus L.*, можна зробити деякі припущення про можливі філогенетичні зв'язки видів роду *Corylus*. Вважаємо, що на сьогодні найповнішою схемою філогенетичних зв'язків видів у роді *Corylus* є схема Є.Г. Боброва [1]. За нею 19 видів *Corylus* розподілені між 3 підродами: *Acanthochlamys*, *Phyllochlamys*, *Syphonochlamys*. На цій схемі [1] підродини розміщуються на одній лінії, уособлюючи цим 3 етапи генезису роду *Corylus*. Найдавніші види *C. ferox* і *C. tibetica*, які об'єднані у підрід *Achantochlamys*, розміщені обабіч азіатських видів, що створює враження їхнього філогенетичного відчуження від азіатської групи видів *Corylus* (див. схему).

На думку Г.К. Ковалю [3], підрід *Phyllochlamys* складено невдало, бо в такому разі споріднені види *C. maxima* і *C. pontica* штучно відділені від їхнього предка — *C. avellana*.

Очевидно, вважає Г.К. Коваль [3], можна запропонувати іншу схему філогенетичних зв'язків видів *Corylus*, яка виходить із положення Ч. Дарвіна [2] про походження всього живого з одного кореня. Тому, на думку Г.К. Ковалю [3], *C. ferox*, *C. tibetica* є первинними в зародженні роду *Corylus*. Їх на перший погляд навіть важко відрізнити від видів *Castanea sativa* Mill. Викопні види — *C. macquarrii* вважають предками видів з листкуватою обгорткою, а *Corylus insignis* — предком видів підродів *Acanthochlamys* і *Syphonochlamys*.

Таким чином, на думку Г.К. Ковалю [3], схема Є.Г. Боброва [1] вдало відображає хід еволюції видів *Corylus*, групуючи їх за еколого-географічним принципом. З цієї схеми видно, що види підроду *Acanthochlamys* є найбільш древніми з роду *Corylus L.* За ними слідує види деревовидних ліщин (*Syphonochlamys*). Хоча у схемі не встановлено вік видів, але, безперечно, ліщини звичайна, різнолиста та американська, які займають верхнє становище, є наймолодші з видів, що розпочинають схему (*C. ferox*, *C. tibetica*). Саме в цьому суть схеми, бо вона показує, що *C. fargesii*, *C. colurna* були віхами в утворенні серії нових видів.

Викопні види типів:

C. insignis

C. macquarrii

C. insignis *C. turgaica*

За схемою, *C. colurna* займає проміжне положення між європейськими і американо-азіатськими видами. Від нього, очевидно, походить частина видів з листуватою обгорткою плодів, які нині існують в Азії та Європі — *C. heterophylla*, *C. americana*, та інша частина видів, поширених в Європі — *C. maxima*, *C. pontica*, а також, мабуть, *C. colchica*.

Отже, сучасний ареал роду *Corylus* є рештками великого ареалу цього роду в неогені. Нині існує два центри формоутворення роду *Corylus*, в яких зосереджено найбільше видів: один — у Малій Азії, де поширені *C. avellana* L., *C. maxima* Mill., *C. pontica*, *C. Koch.*, *C. colurna* L., другий — у Східній Азії, де поширені *C. heterophylla* Fisch., *C. mandshurica* Maxim., *C. brevituba* Kom., *C. sieboldiana* Blume, *C. ferox* Wall.

1. Бобров Е. Г. История и систематика рода *Corylus* // Сов. ботаника. — 1936. — № 1. — С. 11—39.
2. Дарвин Ч. Животные и растения в домашнем состоянии. — М.; Л.: Сельхозгиз, 1941. — 619 с.
3. Коваль Г. К. Разнообразие лещины на Кавказе и о филогенетических отношениях ее видов // Тр. по прикл. ботанике, генетике и селекции. — 1976. — 57, № 1. — С. 110—114.
4. Криштофович А. Н. Курс палеоботаники. — М.; Л.: Госгеолтехиздат, 1933. — 326 с.

5. Криштофович А. Н. Избранные труды. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1959. — Т. 1. — 510 с.
6. Смольянинова Л. А. Обзор литературы по роду *Corylus* L. // Тр. по прикл. ботанике, генетике и селекции. — 1929. — 21, № 5. — С. 379—449.
7. Rehder A. Manual of cultivated trees and shrubs. — New York: Macmillan Comp., 1949. — 996 p.

Надійшла 12.01.2000

ФИЛОГЕНЕЗ РОДА ЛЕЩИНА (*CORYLUS* L.)

И. С. Косенко

Дендрологический парк "Софиевка"
НАН Украины, г. Умань

На основании литературных исследований обобщены палеоботанические данные о расселении видов рода *Corylus* L. со времени его зарождения и до наших дней. Обозначаются современные ареалы рода *Corylus* L., филогенетические связи его видов и центры его формообразования.

PHYLOGENESIS OF THE GENUS HAZEL (*CORYLUS* L.)

I. S. Kosenko

Dendrological Park "Sofiiivka",
National Academy of Sciences of Ukraine, Uman

Based on the literary reseach the data of paleobotany on the accomodation of species *Corylus* L. genus from their origin up to ourdays have been generalized.

The modern areas of the *Corylus* L. genus and the phylogenetic relations of its species have been marked and the centres of its model formation have been fixed.